

MANNNSROLLEN OG MENNS KRIMINALITET ¹⁾

AV ARNHILD TAKSDAL

Når kriminologer skal forklare at så mange lovovertridere er unge, da fordyper de seg i ungdommen - de unges ønsker og behov, deres muligheter og posisjon i samfunnet. Når kriminologer skal forklare hvorfor så mange lovovertridere kommer fra byene, ja så ser de rimeligvis byene nærmere etter i sømmene. Og når kriminologer skal forklare lovovertridernes arbeiderklassebakgrunn, da studerer de arbeiderklassens livsvilkår og kultur. Men når kriminologer skal forklare at så mange lovovertridere er menn, da flakker blikket et halvt sekund, før de resolutt snur det mot kvinnene. Først forklarer tilsynelatende kjønnsnøytrale teorier hvorfor mennesker begår kriminalitet. Deretter føyes det til noen teorier om kjønn som forklarer hvorfor kvinner ikke oppfører seg på samme måte. Det fins noen unntak fra dette bildet. De første som rant meg i hu, var Pollaks teori om hvordan menns ridderlighet beskytter kvinnene i deres møte med rettsvesenet, slik at menn lettere dømmes for sine lovbrudd (Jensen 1980), og Millers teori om hvor galt det kan gå for gutter i arbeiderklasse miljøer som vokser opp med ustabile fedre, og som derfor er prisgitt kvinne-dominerte familier (Hauge 1968). Så i tradisjonell kriminologi er mannnsrollen et nyttig begrep når den enten kan forklare hvor snille menn er mot kvinner, eller hvor kriminelle gutter blir når de ikke får den rette sosialiseringen inn i rollen. Vi skal senere se at min hukommelse var en *smule* selektiv og urettferdig.

Jeg er bedt om å holde fast ved at de fleste registrerte lovbrøyttere er menn, og å diskutere i hvilken grad mannnsrollen er et godt utgangspunkt for å forstå dette. Det er mulig at klassikeren Talcott Parsons ville fått problemer med dagens tekst. Han så mannnsrollen som sunn, og avvikene fra den som avvik. Som resultater av mislykket sosialisering. Etersom kriminalitet er avvik, kan det derfor ikke være en følge av mannnsrollen. Kathleen Barry har det motsatte utgangspunkt. Hun sier om menns vold mot kvinner: »Stadig klarere ser vi at de mest ekstreme utslag (voldtekt, mishandling, incest) er typiske, en slags idealtipe på det som oppfattes som normale rolleforventninger« (1984 s.200). Også med en slik forståelse stopper analysen ganske fort opp. Så enkle og rigide oppfatninger av mannnsrollen gir alvorlige begrensninger med hensyn til å bruke begrepet for å forklare menns overrepresentasjon i kriminalitetsbildet. Mens Parsons rolleforståelse vanskelig kan forklare avvik, kan Barry vanskelig forklare at de fleste menn tross alt stort sett er lovlydige.

Når mannnsrollebegrepet skal anvendes, er det et problem at menn lever ganske forskjellige liv, og oppfører seg på helt forskjellige måter. Dette har ledet Mannnsrol-

1) Prøveforelesning for magistergraden, over det oppgitte temaet: »Drøft muligheter og begrensninger i bruk av mannnsrollebegrepet for å forklare menns overrepresentasjon i det registrerte kriminalitetsbildet.

leutvalget til å tro at mannsrollen egentlig ikke finnes. Hør bare, et sitat fra deres nye *Mannifest* (1989):

»Menn, kvar einskild mann finn på noko for seg sjølve (...) Han gjer val og han skapar seg sjølv gjennom dei vala han gjer. (...) I alle dei ulike vallsituasjonane menn går inn i, det såkalla livet, vel menn ulikt. (...) Til dømes vert ein del menn ingeniørar. (...) Det finnst tidlegare lastebilsjåførar som vert førskulelærarar. Det finnst folk i toppstillingar med god løn som hoppar av og vert keramikarar. I denne verda er det meste mogleg. Vi vel våre liv. (...) Kanskje er mannsrolle eit dårleg ord. Den tradisjonelle mannen med dei gamle forventningane finnst knapt lenger. (...) Kanskje difor er spørsmål om val ein betre innfallsvinkel enn mannsrolle.« Bytt ut kjønn med sosial klasse i dette resonnementet, og det er som å høre Fremskrittspartiets valgpropaganda. Alle kan gjøre alt. Satt på spissen er logikken som følger; fordi det fins unntak, kan det ikke finnes noen samfunnsmessige sammenhenger, og sosiologien som fag kan oppheves. Men innenfor dette faget er vi en del som hardnakkert vil hevde at så lenge det er systematiske forskjeller i menns og kvinners liv og handlinger i dette samfunnet, så kan ikke disse forskjellene bare være et resultat av at kvinner og menn tilfeldigvis velger ulikt. Når flere menn enn kvinner er kriminelle, er ikke det bare fordi flere menn tilfeldigvis har valgt å være det, mens kvinner har valgt annerledes.

Mannsrollen kan defineres som de relativt stabile forventningene som stilles til menn i vårt samfunn. Selv om disse åpenbart varierer med f.eks. menns alder og posisjon, er mannsrollen ment å gripe noen allmene normer eller forventninger. Disse forventningene handler dels om personlige egenskaper, dels om forholdet til andre, og dels om posisjon og deltakelse i samfunnet. På alle disse tre nivåene finner vi trekk som kan ha betydning for kriminalitet.

Med noen unntak er altså kjønnsespesifikke teorier om kriminalitet utviklet for å forklare kvinners lovlydighet - eller variasjoner i denne, ikke for å forklare menns kriminalitet. Like fullt er de et godt utgangspunkt for dagens tema. Cecilie Høigård gir i boka *Kvinner skyld* (1983) en oppsummering, diskusjon og videreutvikling av slik teori. Jeg skal først drøfte disse; den klassiske rolleteorien, og teorier om kontroll, deltakelse og utstøtelse. Deretter vil jeg gå nærmere inn på noen konkrete kriminalitetsområder; trafikk, penger og vold. Ved dette ønsker jeg dels å belyse noen sider ved mannsrollen som de første teoriene ikke tar opp. Og dels ønsker jeg å gi noen eksempler på hvordan mannsrolleforklaringer kan og må kobles til generell kriminologisk teori, for å gi noen helhetlig forståelse.

Tradisjonell kjønnsrolleteori bringer oss et stykke på vei. Slik teori bygger først og fremst på at det fins ulike forventninger til gutters og jenters personlige egenskaper. Mannlighet beskrives gjerne med adjektiver som aktiv, handlekraftig, selvstendig, selvhevdende, dristig og pågående. En gutt eller mann kan gjerne også være litt bråkete og rampete. Alt sammen trekk det er lett å knytte til kriminalitet. Brun-Gul-

brandsen (1958) har vist hvordan femtenåringer betrakter alt fra mild ulydighet til alvorlige forbrytelser som mer mannlig enn kvinnelig. Ericsson, Lundby og Rudberg (1985a) finner det samme i ungdomsgjenger som er litt på kanten, *Mors nest beste barn*. Det er først og fremst gutter som blir presset til å delta i gjengens lyssky aktiviteter. Oskar røyker hasj sjøl, men synes ikke så godt om jentene i gjengen. Han sier: »Jenter skal ikke være sånn. Skal være ordentlige og sånn. Damer som bruker hasj og sånn liker jeg ikke så godt.« Det er ikke manssrollen som gjør at noen havner i utsatte ungdomsgjenger mens andre følger den smale sti. Menn fins begge steder. Men når ungdom først er der, i gjengen, kan forventninger til mannlige personlighetstrekk være med å forklare hvorfor guttene oftere kommer i klammeri med loven.

Tradisjonell rolleteori kan også si noe om hvordan kvinner og menn reagerer ulikt på konflikter og problemer. Vigdis Christie (1984) diskuterer det faktum at menn bruker mer alkohol enn kvinner, mens kvinner bruker mer psykofarmaka enn menn. Hun mener de virkningene alkoholen tilskrives er mer forenlige med manssrollen enn med kvinnersrollen, det bråkete, aggressive. Av psykofarmaka blir man rolig. Og at alkoholbruk har en klar sammenheng med kriminalitet er godt dokumentert.

Det store problemet med klassisk kjønnsrolleteori er at den først og fremst forklarer forskjeller mellom kjønnene. Og det blir for grovt for vårt formål, de fleste menn er ikke kriminelle. Dessuten vet vi at det er en rekke andre faktorer som påvirker kriminalitet. At kjønnene forventes å ha ulike personlige egenskaper kan sees som en faktor i en generell kriminologisk flerfaktorteori. Litt alder, litt by, litt klasse, litt skolegang - og litt kjønn. Er summen av uheldige omstendigheter stor nok, blir resultatet kriminalitet. Da kan manssrollen være en kriminogen faktor uten nødvendigvis å føre til kriminalitet. Nå butter det rett og slett litt i meg å kalle mannekjønnen generelt for en uheldig omstendighet, men jeg syns faktisk også slik flerfaktorteori er for enkel. Den åpner ikke for at de ulike faktorene griper inn i og påvirker hverandre, slik at en og samme faktor eller egenskap kan få helt ulike uttrykk eller betydninger. Personlige egenskaper som handlekraft og dristighet kan nok føre til både trafikkulykker og til stor kunst. Dette poenget skal jeg komme tilbake til.

Et sett av forventninger på et annet nivå enn de personlige egenskapene, er forventningene om at menn skal delta mer enn kvinner på bestemte arenaer. Dette åpner for å forstå menns overrepresentasjon i kriminalitetsbildet både ut fra deltakelsesteori, kontrollteori og utstøtelsesteori. Deltakelsesteorien går i all korthet ut på at for å være kriminell, må man ha muligheten til det. For å bryte fartsgrensene må man kjøre bil. For å slå ned dørvakta må man være ute på byen, og sannsynligvis også ha drukket en del alkohol. For å begå økonomisk kriminalitet må man delta i økonomien. Manssrollen foreskriver større deltakelse på de arenaene hvor lovbrudd svært ofte begås. Men lovbrudd er også et spørsmål om definisjoner og om kontroll. Kontrollteori har blant annet tatt utgangspunkt i familien som et fengsel

for kvinner. Kvinner er så gjennomkontrollerte at de ikke har muligheter til å begå lovbrudd. Høigård stiller spørsmålsteget ved om kvinner virkelig er så mye mer kontrollerte enn menn, og argumenterer for at de viktigste forskjellene heller ligger i former for kontroll. Hun skriver: »Avvik på arbeidslivets arena kontrolleres gjennom avtaleretten, og delvis gjennom strafferetten. 'Fritidsarenaen' - der kvinners deltakelse tradisjonelt er lav - kontrolleres gjennom strafferetten. Den hjemlige private arena kontrolleres privat. Det er verken lovbrudd eller avtalebrudd å svi kjøttkakene eller hoppe over støvtørringen« (1983 s.51). Vi ser altså at menn deltar mer på arenaer hvor lovbrudd er mulig, og hvor avvik i større grad kontrolleres av rettsvesenet. Og når vi ser på kriminalstatistikken, er det jo nettopp kontroll av menn som kommer til uttrykk. Slik blir kontrollteori og deltakelsesteori to sider av samme sak.

For vår diskusjon er det viktigste poenget i Høigårds utstøtelsesteori at mangel på deltakelse har ulik betydning for menn og kvinner. Den samfunnsmessige arbeidsdelingen mellom kjønnene innebærer at kvinner har sin hovedbase i familien, menn i økonomien. Det innebærer en grunnleggende forventning til menn om å delta i produksjonen. Samtidig er det ikke plass for alle, det er en konkurranse. Noen veies og finnes for lette, noen støtes ut. En kvinne kan være hjemmearbeidende, en mann er arbeidsløs. Slik kan mannsrollen forklare hvorfor flere menn enn kvinner blir tapere i forhold til arbeidslivet. Så fins det et stort landskap av generell kriminologisk teori som forklarer hvorfor lovbrutere nettopp rekrutteres fra disse gruppene. Men også der mener jeg mannsrolleforklaringer kan bidra, og det kommer jeg tilbake til.

Vi ser at vi ved å »speilvende« teorier som forklarer kvinners lovlidighet, får en del inntak til å forstå koblingen mellom mannsrolle og menns overrepresentasjon i kriminalitetsbildet. Mannsrollen foreskriver noen personlige egenskaper som svekker barrierer mot kriminalitet. Mannsrollen foreskriver også større deltakelse på arenaer hvor lovbrudd kan begås og hvor avvik kontrolleres av det offentlige. Endelig betyr det større kravet om deltakelse i produksjonen at flere må tape, og at tapet får en annen betydning.

Teoriene så langt har handlet om mannsrollens forventninger til personlige egenskaper, og til deltakelse på bestemte arenaer. De kan forklare at menn generelt har en større tilbøyelighet til kriminalitet, og den siste - utstøtelsesteorien - kan også si noe om hvorfor det er et spesielt utvalg av menn som registreres for kriminalitet. Men fortsatt er det et problem at mannsrolleforklaringer i så liten grad kan dekke både avvik og normalitet. Utstøtelsesteorien gjør det ved å se på samspillet mellom mannsrollens krav og trekk ved den kapitalistiske økonomi. Jeg tror det fins flere veier å gå.

Ingen av de foregående teoriene har tatt opp den siden ved mannsrollen som handler om mellommenneskelige relasjoner. Det er et generelt problem ved de fleste utlegninger av mannsrollen, at rolle ikke sees som et relasjonelt begrep. Utgangspunktet er ikke forholdet mellom kjønnene, men forventninger til hvert av kjønnene.

ne. Det gjør at analysene lett mister det relasjonelle. Dermed blir også bildet statisk, det blir ingen dynamikk. De australske sosiologene Carrigan, Connell og Lee (1985) mener det er to vesentlige relasjonelle trekk som må gripes for at en analyse av noe som handler om kjønn skal bli interessant. Det ene er menns dominans over kvinner. Det andre er menns rangering av hverandre i et hierarki. To maktforhold. Og som Michel Foucault sier - der hvor det er makt, er det også motstand - og dermed fins det en dynamikk, et potensiale for kontinuerlige endringer. Menns plassering i et hierarki avgjøres ikke en gang for alle. Plassen må forsvares i en kontinuerlig rivalisering.

Menns interne rangering av hverandre betyr mye for en manns selvbylde. Flere forfattere skriver om hvordan menns vurderinger er overordnede, hvordan menn blir både kvinners og menns viktigste referansepunkt. Slik blir menn både rivaler og dommere, og det er kanskje noe av grunnen til at menns fellesskap ofte framstår som så tvetydig. Dels en nådeløs konkurranse om hvem som er mest mann, dels et tett fellesskap som i seg selv bekrefter alle deltakernes mannlighet. Både i konkurransen og i fellesskapet kan kvinner bli viktige redskaper for å markere mannlighet. Disse perspektivene åpner for et langt større spekter av uttrykk for mannlighet, og for flere koblinger til kriminalitet, som vi skal se når vi tar for oss volds- og vinningskriminalitet. Men før jeg kommer så langt, vil jeg ha med meg noen nyanseringer av rollebegrepet.

Klassisk rolleteori skaper lett et bilde av mennesker som passive ofre for rollen. Lett karikert er rollen et sett med normer som tres nedover hodet på oss, og så blir vi sånn. Vi *internaliserer* omverdenens forventninger. Dette er nok en viktig grunn til at klassisk rolleteori i så liten grad kan forklare variasjoner innen kjønnene. For de forventningene som faktisk rettes mot menn er jo både mangfoldige og lite spesifiserte. Aktivitet og handlekraft, ja. Dominans og penger, ja. Men mindre om hvor mye og hvordan. Det blir umulig å tenke seg noen enkel og mekanisk overføring og dannelse av mannlige kjønnsidentitet. Samtidig som det er uhyre viktig for en mann å føle seg som en mann, gis han nokså diffuse budskap om hva dette egentlig består i. Det skal læres. Rollen skapes også i en *eksternaliseringsprosess*. Mennesker er aktivt med på å skape sin kjønnsidentitet. Barnet oppdager at det fins to kjønn, og prøver å gi dette et innhold. Som en guttunge Ivar Frønes har fortalt om, som starter dagen med å si: »Jeg skal ha på meg den rosa skjorta, for jeg er gutt.« Læring ved prøving og feiling.

Og så fins det et karikert bilde av Mannen, som vi alle deler. Han er tøff og barsk, fikser det meste, tåler en støy og har draget på damene. Det bildet er ikke mannsrollen, det rettes ikke stabile forventninger til menn om å være sånn. Men det kan være et bilde man tyr til når man ikke har mer utfyllende forestillinger, eller når man er usikker. For å gi mannligheten et innhold, for å skape egen kjønnsidentitet. I boka *Per + Kari = trøbbel* viser forfatterne hvordan en del ungdommer blir rene karikaturer på det kvinnelige og det mannlige (Ericsson m.fl. 1985b). I undersøkelsen om

menn som kjøper sex fant vi helt sjablonmessige bilder av kvinner og sex hos de mennene som hadde svært liten egen erfaring på området (Prieur og Taksdal 1989). En nokså abstrakt og diffus mannsrolle, og særlig i kombinasjon med dette karikerte bildet, kan selvsagt gi opphav til delkulturer og det forskere ofte kaller kollektive misforståelser. I lys av dette får teoriene til Walter B. Miller og til Herbert A. Bloch og Arthur Niederhoffer ny mening. Begge teoriene ser ungdomskriminalitet som et uttrykk for gutters forsøk på å bekrefte mannlighet når de er stilt overfor diffuse forventninger. Ifølge Miller skyldes de diffuse forventningene som nevnt at arbeiderklassegutter ofte vokser opp i kvinnedominerte familier. Ifølge Bloch og Niederhoffer skyldes det at puberteten i vårt samfunn er blitt en langvarig periode med manglende voksne plikter og rettigheter, uten klare overgangsriter. Ungdommen får et sterkt behov for å markere voksenhet. Bloch og Niederhoffers påstand om at puberteten er mindre problematisk for kvinner virker utenpåklippet. For de konkrete kriminelle handlingene som drøftes, sees jo nettopp som uttrykk for en *mannlig* voksenhet. Så også deres teori handler først og fremst om menn.

I disse teoriene bli kriminalitet et uttrykk for kollektive misforståelser i gjengen av hva mannlighet er. På et vis er begrepet kollektive misforståelser nokså arrogant. For medlemmene av kollektivet gir jo disse handlingene den bekreftelsen de søker, de er uttrykk for mannlighet innen deres kultur. Sånn sett blir normbegrepet ofte nokså uhåndterlig, noe venninne og kollega Annick fikk en nydelig illustrasjon på da hun beklaget seg til sin franske kusine i tekstilbransjen over et linskjørt som alltid blir så fort skrukkete. »Det gjør ingenting«, svarte kusinen, »lin går man nemlig med skrukkete. Men det er selvsagt et problem at det bare er italienerne som vet det.«

Mannsrollens uttrykk varierer med klasse, alder og en rekke andre faktorer. Derfor kan rollen alene bare være en delforklaring på menns kriminalitet. Men samtidig er roller heller ikke masker, de sitter dypt. Ikke bare utenpå, ikke bare i hodet - også i følelsene - og i kroppen. Vi skal nå gå over til å snakke om noen lovbruddstyper, og dette siste poenget ble veldig tydelig for meg da jeg for ikke mange år siden for første gang fikk dreisen på øksa. Endelig kunne jeg hogge ved så det suste. Det var en helt ny opplevelse, som jeg der og da, svett og lykkelig, koblet til menns voldskriminalitet. Plutselig kjente jeg kroppen min som et redskap for fysisk og voldsom maktutøvelse. Kvinners liv kan være fullt av fysisk *slit*. Men eksplosjonene av fysisk makt, den voldsomme bearbeidingen av materielle omgivelser, er en større del av menns enn av kvinners liv. Den forskjellen finner vi allerede i småbarns lek. Gutter lærer noe om krefter og tempo. Hvor hardt og hvor fort. Mange kvinner ville aldri tørre å slå, fordi de er så redde for å virkelig skade den andre. Det kan vi forstå som uttrykk for kvinners relasjonsorientering og omsorg, deres ansvarsrasjonalitet. Men vi kan også forstå det som uttrykk for manglende kunnskap. Det er uhyre dramatisk å bruke fysisk makt når en ikke vet hva det er, hva det fører til. Kristin Skjørten (1988 a)

har vist hvordan menns mishandling av kvinner nettopp er kontrollert, de vet hva de gjør. Men denne vissheten, denne kunnskapen, tror jeg er uhyre vanskelig for kvinner å forstå, for jeg tror den sitter vel så mye i kroppen som i hodet. Selvforsvarskurs for kvinner tar blant annet nettopp sikte på å utvikle denne typen kunnskap. Det er *mulig* å bruke knytteneven til å slå med. Det er mulig å bruke føttene til å sparke med. Det er elementær kunnskap at der hvor våpen finnes, der blir de også brukt. Dersom menn i større grad enn kvinner opplever sine kropper også som redskap for fysisk maktutfoldelse, så er det rimelig at de også bruker mer vold.

Kunnskap gir også nyanser. Det avdramatiserer. Det blir ikke nødvendigvis noen katastrofe å få seg en på tygga. Det er vondere å brette foten. Selv ville jeg aldri gjøre en slik sammenligning. Vold er for meg vold. Det er over en grense, og alt som er på den andre sida av den grensa er en stor, mørk, skummel klump. Det fins for meg ingen glidende overgang fra uskyldige kameratslige klapp på skuldra, via litt knall og fall, til tumlter og slag. Men kanskje ligger et slikt spekter nærmere en del menns opplevelse av fysisk makt.

Fysisk vold sees ofte som et uttrykk for språkløshet. Når man ikke kan snakke sammen om konfliktene, ikke megle eller kompromisse, da stiger trykket. Det fins ingen vei ut. Slaget blir et uttrykk for avmakt, raseri, hjelpeløshet. Så kobles dette til kvinners overlegenhet når det gjelder å sette ord på følelser, og vi har fått en forklaring på hvorfor menn slår mer enn kvinner. Jeg tror dette er en utpreget intellektuell forståelse, og jeg tror den tilslører noen viktige aspekter. Språket kan være et utmerket redskap for å løse opp konflikter. Men språket kan også være et fantastisk hjelpemiddel til å skru konflikter opp i de store høyder. Vilje og evne til kompromiss og nærhet kan uttrykkes sterkt og tydelig uten et ord. Å stryke forsiktig over hånda. Et blick. Konflikter kan skrues opp eller dempes, både gjennom talespråk og gjennom kroppsspråk. Teorien om språkløshet underkjenner kroppsspråket, vold sees bare som uttrykk for hjelpeløshet. Jeg er overbevist om at volden ofte uttrykker noe som ønskes uttrykt, og at volden i den forstand også er et språk. Ut fra hva jeg allerede har sagt, synes det rimelig å anta at menn i større grad enn kvinner opplever volden som et språk.

Når vold sees som uttrykk for manglende kommunikativ kompetanse, tilsløres altså betydningen av hvilke budskap aktørene faktisk ønsker å sende. En underliggende forutsetning for språkløshetsteorien synes å være at dersom alle bare klarte å kommunisere godt nok, så ville enhver konflikt fordufte som dugg for solen. Selvsagt er talespråket et viktig redskap for forståelse og konfliktløsning, og jeg avviser ikke at kvinners større evne til å sette ord på følelser kan ha en betydning. Men jeg tror muligheter, evner og vilje til forsoning er viktigere. Og min påstand er da at forsoning i en del tilfeller butter mot mannsrollen, og blir en trussel for en manns selvilde. Forsoning kan gå på tvers av forventningen om dominans over kvinner, og den kan gå på tvers av forventningen om å hevde seg blant menn.

Menns overgrep mot kvinner kan forstås på tre ulike måter ut fra normen om dominans over kvinner. Ikke fordi rollen foreskriver fysisk vold, for det gjør den ikke. Men; For det første har ikke alle menn like gode muligheter til å innfri forventningen om dominans, iallfall ikke på sosialt foreskrevne og aksepterte måter. Det vil si gjennom personlig tiltrekning, ressurser og kvinnens frivillige underordning. Derfor er det, som vi skriver i boka om menn som kjøper sex, ikke nødvendigvis spesielt mannete eller mannsjåvinistiske menn som begår overgrep. Det er menn som fusker i manssrollen, menn som opplever at de ikke har tilgang til, eller ikke behersker, de aksepterte veiene til dominans. En nyansering må med her. Kanskje er de brutale hersketeknikkene mer aksepterte enn vi liker å tro. Gullvåg Holter (1989) fant i en spørreundersøkelse til et representativt utvalg norske menn at omlag hver femte mann er villig til å forstå menns vold mot kvinner, og at annenhver mann ikke tar et nei til sex fra en kvinne for et nei, ettersom de mener at kvinners nei egentlig betyr ja. Å være villig til å forstå menns vold, er en nokså rund formulering. Gullvåg Holter presiserer i liten grad hva som egentlig ligger i disse resultatene, så vi må ta dem med forsiktighet. Det er også snakk om *holdninger* og ikke handlinger her, men det er klart at når vi snakker om rolleforventninger, så er holdninger en viktig del av bildet.

Dette leder oss over til en neste forståelse av menns overgrep mot kvinner ut fra manssrollen. Det fins en norm om at en mann skal forsøke å oppnå makt over kvinner, men som Kristin Skjørten har påpekt (1988 b), er det ikke definert hvor sterk underordning han skal kreve av henne. Hanne Haavind skriver om en usynlig standardkontrakt mellom ektefeller, om hennes underordning og hans overordning (1982). Og videre at det som trolig skiller mishandlere fra andre ektemenn, er at de har for lave oppfatninger om hva standardkontrakten består i. Så lenge manssrollen inneholder en forventning om dominans over kvinner, vil noen menn tolke denne forventningen mer ekstremt enn andre.

Kanskje kan trekk ved manssrollen også gi en pekepinn om hvem disse mennene er. En tredje forståelse av menns overgrep mot kvinner ut fra manssrollen tar utgangspunkt i de tidligere skisserte trekkene ved mannsfelleskapet. Gullvåg Holter finner at menn som selv har vært ofre for menns aggresjon, blir mer aggressive mot kvinner. Han skriver:

»Bak den mannlige fasaden ligger en angst for menn med makt, for herrerne i mannens verden og for hva som kan skje hvis han går mot dem. Mobbing og andre former for disiplinering av menn skaper angst og avmakt nedover i rekkene. Kvinnen møter ofte mannens angst for maktmennene i neste fase, når denne angsten er snudd om til aggresjon rettet mot kvinnene. (...) En betydelig del av den private volden og dominansen som rammer kvinner i samliv med menn, har ikke sin rot i forakt for kvinner, slik de fleste tror, men i dominansforholdet mellom menn« (1989 s.31-32).

Jeg er overbevist om at Gullvåg Holter peker på en viktig mekanisme, men jeg synes det er nokså fantastisk at han tolker dette til at volden ikke har sin rot i forakt for

kvinner. Jeg tror det er helt riktig at kvinner kan bli en slags reservetank for menn som ikke klarer å bekrefte sin mannlighet innenfor mannsfellesskapet, og at menn bruker kvinner til å ta ut aggresjon og frustrasjon som er oppstått i samspillet mellom menn. Ei venninne av meg ble uten synderlig grunn utskjelt på det groveste av naboen sin. Etterpå fortalte han kameratene at han hadde hatt så lyst til å bli sinna. En slik bruk av kvinner forutsetter både dominans og forakt.

Livet menn imellom er altså tøft, og de fleste tilfeller av registrert voldskriminalitet gjelder menns vold mot menn. Vi har allerede vært inne på en del forklaringer på dette. Menn er mer ute, de drikker mer alkohol, og de treffer hverandre i den situasjonen. Menn har trolig også et annet forhold til kroppen som redskap for maktutføelse, og til vold som en form for kommunikasjon. Flere drapstrømte sier at det like gjerne kunne vært dem selv som lå igjen etter fylleslaget. Volden mellom menn kan også forstås ut fra mannsfellesskapets konkurranse og interne rangering. Alle prøver å vinne, alle prøver å hevde seg, og det går ikke an å gi seg. Det er lite mannlige kompromisse, glatte over, trekke seg tilbake. Det er først og fremst kvinner som mener at det beste forsvar er hundre-meter sprint. Annick Prieur diskuterer i boka *Kjærlighet mellom menn i aidsens tid* hvordan homofile menns parforhold preges av at det nettopp er to menn som møtes. Hun skriver: »Et forhold må nødvendigvis innebære at en eller begge jenger seg noe etter hverandre. I et heterofilt forhold er det gjerne kvinnen som jenger seg mest eller tar mest hensyn. Mannen kan i større grad sette premissene, og hun må forholde seg til hans valg.(...) I et forhold mellom to menn er det ikke gitt at de tilpasser seg hverandre. Om ingen jenger seg, er det duket for konflikter - eller brudd« (1988 s.37). I en del forhold løses dette ved at partene holder en viss avstand til hverandre. Kanskje illustrerer homofile menns parforhold noen mer almenne konsekvenser av mannsfellesskapet - og konkurransen. Enten en viss avstand, brudd, - eller konflikt. Og igjen har vi beveget oss fram til et punkt i mannsrolleforklaringene hvor det begynner å bli vanskelig å forklare normalitet. Et punkt hvor vi må minne om at det er en konkurranse hvor mange også vinner, iallfall noen seire, og hvor det fins ulike måter å reagere på overfor tap. Og at det fins mange måter og mange arenaer å bekrefte mannlighet på. Og at det fins en rekke normer i samfunnet som ikke er knyttet til mannsrollen....

Trafikken belyser godt hvor vanvittig galt avsted vi kan komme dersom vi tror det fins noen enkel og direkte sammenheng mellom mannsrolle og kriminalitet. Og den belyser hvor fruktbart det likevel kan være å forsøke å koble disse begrepene sammen. Det fins ingen stabile forventninger til menn i vårt samfunn om å kjøre ned folk med bil. *Det* gir ingen bekreftelse på mannlighet. Tvert om. Så er det da også en svært liten andel av alle menn som gjør det. Like fullt; langt flere menn enn kvinner begår trafikkløvbrudd. Menn kjører ikke bare mer bil enn kvinner, de kjører også mye farligere bil. Og vi vet det jo, at biler har noe med menn å gjøre. Min snart tre år gamle sønn så på meg med et fjernt blikk her om dagen og sa: »Jeg drømte om en ca-

briolet!« Jeg har ingen datter. Men Monica Rudberg og Harriet Bjerrum Nielsen (1989) viser til at en av de tidligste lekeforskjellene en finner blant barn er gutters større opptatthet av ting som beveger seg. Likevel; det som nå følger må bli spekulativt, det er et forsøk.

Jeg tror jeg ligner svært mange kvinner i å se på bilen først og fremst som et framkomstmiddel. Det er min bestemte oppfatning at mange menn også ser på bilen som et uttrykksmiddel. Dels kan bilen være et uttrykk for velstand, for å ha gjort det godt, og det skal jeg komme tilbake til når jeg snakker om penger. Men det er noe mer. Enkelte menn snakker om bilen sin som en forlengelse av egen kropp. Det kan selvsagt forklare hvorfor en del bensinstasjoner mest av alt ligner et velutstyrt parfymeri - det heter da også bilkosmetika. Men det kan også forklare en farlig kjørestil. Dels handler det om å nyte farten og kreftene i seg selv, og kontrollen over dem. For menn som har det tette, kroppslige forholdet til bilen kan kjøringen oppleves som bekreftelse på egen fart, kraft, potens. Og bilkjøring kan bli språk - en forlengelse av kroppspråket - som brukes til å uttrykke irritasjon, sinne, overlegenhet. Det ekstra bråe kastet med rattet, den helt unødvendig kjappe akselerasjonen når jeg blir forbikjørt fordi jeg holder fartsgrensa i tettbygd strøk, det opplever jeg bare fra menn.

Ikke alle menn har dette forholdet til bilkjøring, og iallfall ikke like mye og hele tiden. Det fins også sterke andre forventninger i trafikken - og til menn - om ansvarlighet, om å ta hensyn. Det fins mange måter å bekrefte mannlighet på. Men bilkjøring er en av dem. De som er fornøyde med å eie en dyr, flott bil, eller å pleie den med avanserte kremer, de utgjør ingen fare for trafikken. Men en del av de som bruker bilkjøring til å bekrefte potens eller å uttrykke aggresjon, de vil nødvendigvis havne i kriminalstatistikken. Mannsrollen foreskriver som sagt ikke trafikkriminalitet. Mannsrollen er ikke så spesifikk, så konkret. Men mannsrollen inneholder noen mer abstrakte forventninger om følelser, opplevelser og handlinger som *kan* virkeliggjøres i trafikken, og som da kan ha farlige konsekvenser. En slik forklaring vil dekke både det faktum at langt flere menn enn kvinner registreres for slike lovbrudd, og det faktum at langt fra alle menn gjør det. Dermed har vi fått et mer avansert analyseredskap enn den tradisjonelle rolleteorien, og en mer meningsfylt løsning på utgangsproblemet vårt.

I boka om menn som kjøper sex (Prieur og Taksdal 1989) refererer vi til Weber, som i sin skildring av den protestantiske etikk viser hvordan rikdom ble sett som et tegn på at en var utvalgt av Gud. I dag er det andre enn Gud som sorterer, men rikdom er fortsatt et tegn på verdsettelse i samfunnet, og tegn på plassering i et hierarki. Penger bærer bud om en rekke personlige egenskaper - at en er smart, gløgg, har makt. I hvert fall vurderes menn slik. Mannsrollen innebærer sterke forventninger om penger. »Big spender« - det er en mann. Og det synes som om det først og fremst er evnen til å *skaffe* penger som forteller noe om mannlighet. Kanskje er den kvinnelige motsatsen »luksusdyret«. For henne er det et høyt *forbruk* av penger som fortel-

ler noe om hennes kvinnelighet - hun bør helst være verdt det. Å skaffe egne penger er viktig for en kvinnes selvbylde, men da aller mest for hennes selvstendighet og uavhengighet - og slett ikke for hennes kvinnelighet. Men for menn er evnen til å skaffe penger også bekreftelse på kjønn. Psykiateren Robert Gould viser i sin artikkel *Measuring Masculinity by the Size of the Paycheck* (1974) hvordan både kvinner og menn kobler penger og maskulinitet. Kvinner har jo lært at en suksessrik mann er det beste byttet på ekteskapsmarkedet. Samtidig har de lært at de eneste akseptable motivene for å gifte seg er tiltrekning og kjærlighet. Løsningen er selvsagt å knytte dette sammen, og bli tiltrukket av rike menn, av menn som klarer å trikse penger. Så må menn prøve å leve opp til det. Dyr bil og en spandabel stil kan signalisere denne evnen. Men det viktigste er kanskje selve akten, det å skaffe penger. Arne, en av de kundene vi intervjuet, er sosialklient med et oppkomme av halv- og helsnuskete inntektskilder. Han forteller godt fornøyd og ganske karslig om hva de driver med i guttegjengen hans: »Vi kjører rundt i strøket, ser på utvalget, morer oss.« Men »det er mye annet og. Jobbing, trikse kroner, alle de greiene der.« Og jeg synes vel ikke det er for drøyt å si at det er det å trikse kroner i en guttegjeng næringslivstoppene driver med også.

Mannsrollen innebærer at det blir mye viktigere for menn enn for kvinner å skaffe penger. Men dersom vi skal forklare at noen menn gjør det gjennom vinningskriminalitet, må vi koble det til klassisk kriminologi. Det er mulig å tape overfor mannsrollens krav om å delta i produksjonen, men likevel innfri rollens krav om å skaffe penger. Men mannsrollen kan ikke forklare hvem som havner hvor. Vi skal komme tilbake til kronetriksingen blant menn, men da må vi først ta en avstikker inn i moraltyper og rasjonalitetsformer.

Ericsson, Lundby og Rudberg diskuterer i *Mors nest beste barn* hvordan gutter og jenter sosialiseres til to ulike moraltyper. De refererer Gilligan, som illustrerer moraltypene gjennom to elveåringers svar på hvordan de ville løse et konkret moralsk dilemma: En mann ved navn Heinz overveier om han skal stjele en medisin som han ikke har råd til å kjøpe, for å redde livet til kona si. Skal han stjele medisinen? Gutten sier han ser på dilemmaet som et »matteproblem« med mennesker. Han abstraherer fra den konkrete situasjonen, og finner ut hva som er prinsipielt riktig. Liv går over penger. Ferdig med det! Jenta ser virkelige mennesker av kjøtt og blod i det oppkonstruerte dilemmaet. Hun forsøker å få en full oversikt over de mulige konsekvensene av ulike løsninger for alle deltakerene. Hun veier fram og tilbake, synes det er vanskelig. Kona må ikke dø, men mannen må heller ikke gjøre seg til en kriminell og havne i fengsel - for da blir alt bare verre, og apotekeren må heller ikke tape pengene. Hennes løsning overskrider premissene i oppgaven; mannen må gå tilbake til kona og diskutere seg fram til en annen måte å skaffe penger på. Forfatterne argumenterer for at i de virkelige moralske dilemmaene som ungdommene møter i sitt dagligliv, så er tanken på konkrete andre mennesker som vil lide en mer effektiv

bremse enn høyverdige, men abstrakte prinsipper. Dette kan i seg selv forklare en forskjell i menns og kvinners kriminalitet, men jeg tror også det kan være et inntak til å se omigjen på noen klassiske kriminologiske teorier. Men da føler jeg behov for først å nansere den mannlige moraltypen som her er risset opp. Jeg tror det er riktig at menn i mindre grad enn kvinner lever seg inn i og veier konsekvensene for konkrete deltakere. Men jeg er langt fra sikker på at det alltid er de høyverdige prinsippene som trår i stedet. I Ericsson, Lundby og Rudbergs bok er det flere ungdommer som helt tydelig svarer på spørsmålet om hva de har *gjort* av ulovlige handlinger med å fortelle om det de er blitt *tatt* for. Forfatterne ser dette som et metodeproblem. Kanskje kan det like gjerne forstås som et uttrykk for det kriminologen Banfield kaller prekonvensjonell moral (hos Hagan 1985). Vurderingene er rent instrumentelle. Alt er greit så lenge jeg ikke blir tatt, så lenge det ikke blir bråk og ubehag. Denne prekonvensjonelle moralen fant vi i full blomst særlig hos de unge ektemennene vi intervjuet. Det kona ikke veit, har hun ikke vondt av. Motforestillinger mot utroskap handlet om det bråket og ubehaget han ville få hvis det ble oppdaget. De to andre moraltypene Banfield nevner, er den konvensjonelle moralen - å innordne seg konvensjoner og autoriteter, rett og slett, og den postkonvensjonelle moralen - som innebærer at man velger handlinger i tråd med noen generelle prinsipper man anser som verdifulle. Banfields poeng i denne sammenhengen er at den prekonvensjonelle moralen er mest utbredt hos menn, blant unge og i arbeiderklassen, og derfor rekrutteres de fleste lovbrøtere derfra. Jeg stiller meg for det første noe tvilende til premisset om at arbeiderklassen er så mye mer instrumentelle i sin moral. For det andre mener jeg den postkonvensjonelle moralen også godt kan åpne for kriminalitet. Det kommer bare an på hva de verdifulle og styrende prinsippene oppleves å være. Prinsippene kunne jo f.eks. handle om å redde bedriften fra nedleggelse, eller å beskytte kolleger og kamerater... Vel så interessant er det at ingen av de tre moraltypene Banfield skisserer er i nærheten av å gripe kvinners relasjonsorienterte moral. Sånn sett utgjør hans moraltyper en tilsynelatende kjønnsnøytral modell, som egentlig handler mest om menn. Både den prekonvensjonelle og den postkonvensjonelle moralen har et visst slektskap med det Hanne Haavind kaller menns teknisk begrensede rasjonalitet (1982). Mens kvinner ifølge Haavind fortløpende vurderer og tar ansvar for de konsekvensene egne handlinger har for andre, forfølger menn sine mål med de midlene som er tilgjengelige. Dersom de oppdager at egne handlinger har fått negative konsekvenser for andre, føler de ikke ansvar for dette hvis det ikke var tilsiktet. Både denne rasjonalitetsformen og de mannlige moraltypene som her er skissert, skaper etter min mening et viktig grunnlag for å ta i bruk de nøytraliseringsteknikkene som er beskrevet av bl.a Sykes og Matza (1957). De viser hvordan lovbrøtere rasjonaliserer bort egen skyld, for eksempel ved å fraskrive seg ansvar ved å si at de ikke kunne noe for det, eller benekte at noen skade egentlig er skjedd f.eks. ettersom

bilen de stjal jo egentlig bare ble lånt. Dersom en ser moralske problemer som »matteproblemer«, blir det også lettere å rettferdiggjøre overtramp.

Sutherland beskriver hvordan det innen bedrifter utvikles en ideologi som legitimerer hvitsnippkriminalitet. Denne ideologien overføres gjennom et sett av klisjeer, f.eks:

»We're not in business for our health.«

»It isn't how you get your money, but what you do with it that counts.«

»It's the law of the jungle.« (Sisert fra Hagan 1985)

Jeg kan ikke begripe annet enn at dette er guttas røst. Assosiasjonene som vekkes er det kjekke mannefellesskapet -guttegjengen - hvor det alltid er lov å prøve seg, hvor det gjelds å hevde seg, å fikse penger, være litt røff og ikke la seg pille på nesa. Så også Sutherland har etter min mening utviklet en teori først og fremst om menns kriminalitet, og den blir både morsommere og mer interessant når vi ser det.

Jeg oppfatter manssrollen som et både nyttig og viktig begrep for å forstå at flere menn enn kvinner begår lovbrudd. Men jeg har også pekt på noen viktige begrensninger ved en slik analyse. For at den skal bli noenlunde meningsfull, må vi for det første operere med et dynamisk rollebegrep. Vi må altså ha med oss forventningene om makt, konkurransen mellom menn, og de mulighetene for seire og tap som ligger i dette. For det andre må vi ikke innbille oss at manssrollen kan forklare alt. Kjønn er viktig, men det er også klasse, alder, familiestruktur, urbanisering. Manssrolleforklaringene må kobles sammen med generell kriminologisk teori.

Helt til slutt: Flere ganger mens jeg har arbeidet med dette stoffet, har jeg opplevd manssrollen som en slags - besnærende amøbe. Tilsynelatende kan den forklare, eller iallfall delforklare, det meste, men ofte på måter som det er uhyre vanskelig å etterprøve, å bli ordentlig sikker på. Det virker liksom så opplagt og så riktig - og samtidig kommer den urolige følelsen av at veldig lite egentlig er forklart. Sånne følelser er ofte signaler om at man står overfor et sirkelresonnement. Og jeg mener nok at en ganske alvorlig begrensning ved manssrolleforklaringer, er deres tendens til sirkularitet. Det er jo ihvertfall i nokså stor grad ut fra menns faktiske handlinger at vi utleder hva manssrollen egentlig består i. Og deretter skal manssrollen forklare menns handlinger. Det fins kanskje ingen bedre løsning på dette enn hele tiden å forsøke å presisere på hvilket grunnlag man utleder manssrollens innhold. For tendensen til sirkularitet ligger på et vis innbakt i selve rollebegrepet. Forventningene er bydende, de preger handling. Og menneskers handlinger er også eksternaliseringer av forestillinger om rollen. Sånne sett er tendensen til sirkularitet nøye knyttet sammen med begrepets forklaringskraft. Så får vi bruke begrepet for hva det er verdt.

Litteratur:

- Barry, Kathleen: *Kvinner i seksuelt slaveri*. Gyldendal, Oslo 1984
- Brun-Gulbrandsen, Sverre: *Kjønnsrolle og ungdomskriminalitet*. Universitetsforlaget, Oslo 1958
- Carrigan, Tim; Bon Connell og John Lee: »Toward a New Sociology of masculinity.« *Theory and Society*, Vol. 14 (5), 1985
- Christie, Vigdis: *Manns middel - og kvinnes*. Nordiska nämnden för alkohol och drogforsknings publikasjonsserie, 1984
- Ericsson, Kjersti; Geir Lundby og Monica Rudberg: *Mors nest beste barn. Ungdom, rusgift og kriminalitet*. Universitetsforlaget, Oslo 1985a
- Ericsson, Kjersti; Geir Lundby og Monica Rudberg: *Per + Kari = Trøbbel*. Universitetsforlaget, Oslo 1985b
- Gould, Robert, E.: »Measuring Masculinity by the Size of a Paycheck« I: Joseph H. Pleck og Jack Sawyer (red.): *Men and Masculinity*. Prentice-Hall, Englewood Cliffs, New Jersey 1974
- Hagan, John: *Crime, criminal behavior and its control*. McGraw-Hill, USA 1985
- Hauge, Ragnar: *Gjengkriminalitet og ungdomskulturer*. Universitetsforlaget, Oslo 1968
- Holter, Øystein Gullvåg: *Menn*. Aschehoug, Oslo 1989
- Høigård, Cecilie: »Kvinnelige lovbytere« I: Høigård, Cecilie og Annika Snare (red.): *Kvinnens skyld. En nordisk antologi i kriminologi*. Pax Forlag, Oslo 1983
- Haavind, Hanne: »Makt og kjærlighet i ekteskapet« I. Haukaa, Runa; Marit Hoel og Hanne Haavind (red.): *Kvinneforskning: Bidrag til samfunnsteori. Festskrift til Harriet Holter*. Universitetsforlaget, Oslo 1982
- Jensen, An-Magritt: »Kvinner i retten«, *Stensilserien* nr. 36, Institutt for kriminologi og strafferett, Oslo 1980
- Prieur, Annick: *Kjærlighet mellom menn i aidsens tid*. Pax, Oslo 1988
- Prieur, Annick og Arnhild Taksdal: *Å sette pris på kvinner. Menn som kjøper sex*. Pax, Oslo 1989
- Rudberg, Monica og Harriet Bjerrum Nielsen: *Historien om jenter og gutter. Kjønns sosialisering i et utviklingspsykologisk perspektiv*. Universitetsforlaget, Oslo 1989
- Skjørten, Kristin: *Når makt blir vold. En analyse av seksualisert vold i parforhold*. KS-serien nr. 4-88, Institutt for kriminologi og strafferett, Oslo 1988 a
- Skjørten, Kristin: »Full kontroll eller avmektig raseri?« *Materialisten* nr. 1/2, 1988 b
- Sykes, Gresham M. og David Matza: »Techniques of neutralization: A Theory of delinquency.« *American Sociological Review* Vol. 22, 1957

Adresse: *Arnhild Taksdal*

Senter for kvinneforskning
Universitetet i Oslo
Postboks 1040 Blindern
N-0315 Oslo 3